

Słowo wstępne

W 2022 roku obchodzono sto sześćdziesiątą rocznicę śmierci Ludwika Kondratowicza (Władysława Syrokomli), a w 2023 roku mija dwieście lat od jego urodzin. Wskazane rocznice zachęcają do upamiętnienia tej zasłużonej postaci życia literackiego okresu międzypowstaniowego, przede wszystkim jednak inspirują do podjęcia głębszej refleksji nad twórczością wybitnego poety, tłumacza, dramaturga, autora gawęd, szkiców z podróży i prac historycznych. Temu celowi służy niniejsza monografia przynosząca wielostronny ogląd jego spuścizny literackiej, historycznej, krajoznawczej oraz translatorskiej. Prezentuje się w niej Syrokomla jako jeden z bardziej utalentowanych twórców polskiego romantyzmu, piewca ukochanej Litwy oraz aktywny i niezwykle popularny uczestnik życia kulturalnego Wileńszczyzny połowy XIX wieku.

Apogeum zainteresowania twórczością „wioskowego lirnika” przypa-
dło na drugą połowę XIX wieku. Było wynikiem starań osób blisko związa-
nych z poetą, jak Józef Ignacy Kraszewski, spod którego pióra wyszło jedno
z istotniejszych studiów poświęconych biografii i twórczości Syrokomli¹, czy
Władysława Korotyńskiego, który dbał o zachowanie dla kolejnych pokoleń
spuścizny literackiej swego przyjaciela i mistrza². Namysł nad nią rozwijał
się falowo, zgodnie z kalendarzem kolejnych jubileuszy, głównie urodzin.
W 1923 roku świętowano setną ich rocznicę, co zaowocowało licznymi pra-
cami krytycznymi³. Kolejna fala przyszła pięćdziesiąt lat później. Jej zapo-
wiedzią była ogłoszona w latach pięćdziesiątych XX stulecia dwutomowa
monografia o języku Syrokomli autorstwa Józefa Trypućki⁴. To monumental-
ne dzieło na lata ostudziło zaciekawienie językiem poety wśród lingwistów.
Pojawiały się jednak inicjatywy, zarówno badawcze, jak i edytorskie, które

¹ J.I. Kraszewski, *Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz)*, Warszawa 1863.

² L. Kondratowicz – W. Syrokomla, *Poezje*, wydanie zupełne na rzecz wdowy i sierot autora, t. 1–10, Warszawa 1872.

³ M.in. S. Cywiński, *Syrokomla – człowiek i twórczość*, Wilno 1923; M. Zdziechowski, *Władysław Syrokomla – pierwiastek litewsko-białoruski w twórczości polskiej*, Wilno 1924; J. Krzyżanowski, *Pokłosie 100 rocznicy Syrokomli*, „Przegląd Warszawski” 1924, nr 34–35, s. 187–195.

⁴ J. Trypućko, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. 1–2, Uppsala 1955–1957.

„najwybitniejsze nazwisko poetyckie krajowej literatury w dobie późnego romantyzmu”⁵ próbowały przywrócić pamięci potomnych. Sprzyjała temu rocznica jego sto pięćdziesiątych urodzin, którą uhonorowano obszernym studium biograficznym⁶, konferencją i monografią wieloautorską⁷, szkicami⁸ oraz wyborami jego utworów, głównie poetyckich⁹. Ich popularyzatorski walor był bezsprzeczny, mimo dość oczywistego dzisiaj uwikłania poety w ówczesny polityczny paradygmat.

Pomiędzy sto pięćdziesiątą a dwusetną rocznicą urodzin Syrokomli zainteresowanie jego twórczością nie ustało, wręcz przeciwnie – znacząco wzrosło, szczególnie w ostatniej dekadzie¹⁰. Musiało jednak minąć pięćdzie-

⁵ W. Kubacki, *Władysław Syrokomla*, w: W. Syrokomla, *Poezje wybrane*, wybór i wstęp W. Kubacki, Warszawa 1973, s. 5.

⁶ F. Fornalczyk, *Hardy lirnik wioskowy. Studium o Kondratowiczu Syrokomli*, Poznań 1979.

⁷ *Syrokomli w 150. rocznicę urodzin. Materiały sesji popularno-naukowej*, red. M. Ingot, Inowrocław–Toruń 1973.

⁸ M.in. M. Witkowski, *Syrokomli wycieczka po swojszczyźnie*, w: *Literackie przystanki nad Wartą*, red. Z. Szwejkowski, Poznań 1962; A. Abramowicz, *Wincenty Pol i Władysław Syrokomla jako archeologowie*, w: tegoż, *Podróżnicy po przeszłości. Szkice z dziejów archeologii*, „Acta Archeologica Lodziensia” 1970, nr 18, s. 42–63; J. Orłowski, *Władysław Syrokomla jako tłumacz poezji rosyjskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1973, t. 27, s. 107–122; M. Romankówna, *Władysław Syrokomla. Życie i twórczość*, Warszawa–Kraków 1975.

⁹ W. Syrokomla, *Wybór poezji*, oprac. F. Bielak, Wrocław 1970. W. Syrokomla, *Poezje wybrane...*

¹⁰ M.in. A. Szczerba, *Podróże krajoznawcze Ludwika Kondratowicza (Władysława Syrokomli)*, „Analecta” 2007, nr 1–2, s. 107–127; G. Górski, *Wieloznaczność w gawędzie Władysława Syrokomli „Ulas” i w poemacie Jana Niesłuchowskiego „Akwarelki myśliwskie z Polesia”*, „Acta Albaruthenica” 2010, t. 10, s. 113–120; R. Ryba, *Ślady staropolskich konwencji eksordialnych w przedmowach Władysława Syrokomli*, w: *Romantyczne przemowy i przedmowy*, red. J. Lyszczyna, M. Bąk, Katowice 2010, s. 193–207; G. Rudziańska, *Władysława Syrokomli utwory historyczne*, „Regiony i Pogranicza” 2010, nr 3, s. 111–128; A. Marcinovič, *Uladzisiaŭ Syrokomla: lirnik zámli belaruskaj*, Minsk 2013; I. Fedorowicz, *Nieznane listy Władysława Syrokomli*, „Slavistica Vilnensis. Kalbotyra (2) [Lingwistyka]” 2014, t. 59, s. 133–145; R. Okulicz-Kozaryn, *Syrokomla i rzewność*, w: *Literatūrą ir kalbų funkcionavimas Lietuvoje: lietuvių-lenkų moksliniai ir kultūriniai ryšiai*, red. M. Davlevič, I. Fedorovič, A. Kalėda, Wilno 2014, s. 165–175; M. Mierzwicka-Liedtke, *„Margier” Władysława Syrokomli i „Kunigas” Józefa Ignacego Kraszewskiego – podwójne obłężenie Pillen*, w: *Kraszewski i nowożytność: studia*, red. J. Ławski i in., Białystok 2015, s. 566–580; M. Varabej, *Aktualizacya spadčyny Uladzislava Syrokomli na sučasnym etape*, „Białorutenistyka Białostocka” 2016, t. 8, s. 203–212; D. Zawadzka, *„Rarytne” czasy: o przełomie romantycznym w „Księgarzu ulicznym” Władysława Syrokomli*, „Colloquia Litteraria: półrocznik Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie” 2016, nr 1, s. 107–122; T. Bairašauskaitė, *Materiały tatarskie w zbiorach Władysława Syrokomli vel Ludwika Kondratowicza*, „Rocznik Lituanistyczny” 2017, t. 3, s. 223–238; M.M. Blomborgowa, *Archeologia – polityka – miłość i katorga: rzecz o Kirkorze, Syrokomli i pięknej aktorce*, w: *Nie tylko krzemienie = Not only flints: studia ofiarowane prof.*

siąt lat, by poeta stał się głównym bohaterem międzynarodowej interdyscyplinarnej konferencji naukowej *Wilno i Wileńszczyzna XIX wieku: język, literatura, kultura*, która odbyła się w Wilnie i Borejkwoszyźnie we wrześniu 2022 roku, oraz osobnej monografii, będącej w części jej pokłosiem. Zostało w niej pomieszczonych około dwudziestu studiów i szkiców, autorstwa badaczy z Polski i Litwy, poświęconych różnym aspektom twórczej pracy Władysława Syrokomli. Ich lektura pozwala spojrzeć na nowo na dorobek literacki, publicystyczny i translatorski autora *Podróży swojaka po swojszczyźnie*.

Artykuły tworzące niniejszy tom studiów i szkiców układają się w cztery wyodrębnione obszary, ukazujące wszechstronność zainteresowań i prac Kondratowicza. W najbardziej obszernej pierwszej części zostały zawarte studia nad jego oryginalną twórczością literacką. Historycy języka trwali w przekonaniu, że o polszczyźnie utworów Syrokomli wszystko zostało już powiedziane. Artykuł Haliny Karaś, umieszczony w niniejszym tomie, dowodzi, jak mylnie było to przeświadczenie i jak bardzo potrzebne są nowe studia nad polszczyzną utworów borejkowskiego poety. Badaczka pochyliła się nad językiem gawędy ludowej i bada go z dwóch perspektyw: polszczyzny epoki, w której żył autor, a także języka regionu, z którym był związany. W kolejnym artykule kontynuowany jest namysł nad językiem artystycznym pisarza. Przedmiotem dociekań Beaty Kuryłowicz są stworzone przez Syro-

Lucynie Domańskiej w 45-lecie pracy naukowo-dydaktycznej i w 70. rocznicę urodzin, Łódź 2017, s. 527–533; A. Czajkowska, *Darwin i Iza Murzyna: znaki czasu w „Melodiach z domu obłąkanych” Władysława Syrokomli*, w: *Po Zgorzelskim: pytania o przyszłość humanistyki*, red. M. Łukaszuk-Piekara, W. Kaczmarek, Lublin 2017, s. 121–147; A. Krypczyk-De Barra, *Obyczaj ludowej wieczornicy w twórczości Maksymiliana Gierymskiego oraz Władysława Syrokomli: wybrane aspekty*, „Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie” 2017, t. 10, s. 103–130; K. Garczarek, *Władysław Syrokomla wobec polskiego kodu kulturowego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie” 2018, nr 58, s. 57–66; E. Buszewicz, *Między romantyzmem a barokiem. Władysław Syrokomla jako tłumacz poezji Sarbiewskiego – teoria i praktyka*, „Ruch Literacki” 2019, z. 3, s. 289–299; B. Góra, *Wędrówki po „moich” czy „moich niegdyś” okolicach?: podróż sentymentalna Władysława Syrokomli po kraju dzieciństwa i młodości*, „Sztuka Edycji: Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2019, nr 1, s. 177–188; B. Noworolska, *Podróżopisarstwo kresowe – Niemen Syrokomli*, w: *Historia, tradycja, pamięć, prace ofiarowane Profesorowi Józefowi Maroszkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. E. Rogalewska, J. Maroszek, t. 2, Białystok 2020, s. 297–311; K. Garczarek, *„Miasto jest księgą”: Nieśwież w twórczości Władysława Syrokomli – prolegomena semiotyczne*, „Academic Journal of Modern Philology” 2021, t. 11, s. 103–113; B. Góra, *Od „Notatki o Nieświeżu” do „Wędrówek po moich niegdyś okolicach”: Nieśwież w twórczości Władysława Syrokomli*, „Sztuka Edycji: Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2021, nr 2, s. 21–29; G. Igliński, *Robak i robactwo w twórczości Władysława Syrokomli*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie” 2021, nr 60, s. 7–28; *Vladislavo Sirokomlės Muziejus Bareikiškėse = Muzeum Władysława Syrokomli w Borejkwoszyźnie*, wybór oraz red. J. Sostakovski, Wilno 2021.

komlę metaforyczne konceptualizacje Litwy występujące w poemacie *Margier*. Językoznawczyni przedstawia i charakteryzuje metafory, które współtworzą poetycką, autorską wizję ziemi rodzinnej, oscylującą między źródłowym przekazem a imaginacją poety.

Punktem wyjścia kolejnego artykułu jest konstatacja, że Syrokomla w wielu utworach nawiązuje do szlacheckiej przeszłości ojczyzny oraz do tradycji przedrozbiorowych. Jego autorka, Katarzyna Westermarck, wybiera z tego bogatego zespołu nawiązań problematykę prawną obecną w wybranych gawędach poety i pokazuje, jak włączał on w treść swoich utworów tematy inspirowane prawem szlacheckim I Rzeczypospolitej, a w szczególności jego relikdami funkcjonującymi w epoce poroźbiorowej.

„Lirnik wioskowy” od najmłodszych lat był zafascynowany światem natury, którą utrwał w licznych utworach poetyckich i gawędach. Na ten aspekt twórczości zwraca uwagę Ewelina Pocheć. Podejmuje ona próbę czytania poezji Syrokomli jako specyficznej, polskiej wersji ekoromantyzmu, w ramach której stworzył on mit „przyrody ojczystej”. Krajobraz przyrodniczy na równi z krajobrazem historycznym, społecznym i mentalnym zapisany we wspomnieniach Syrokomli analizuje Katarzyna Kościewicz. Badaczka dowodzi, że rozumienie przez poetę kategorii pamięci znacząco wykraczało poza patriotyczny imperatyw. Poeta wpisywał w nią zarówno mechanizmy rozpadu pamięci indywidualnej i zbiorowej, jak i możliwości jej scalania. Kwestii pamięci zbiorowej zostały poświęcone i inne utwory Kondratowicza, nie tylko liryczne. Jeden z nich – a mianowicie dramat historyczny przedstawiający losy Kacpra Karlińskiego – stał się podstawą refleksji Marii Olszewskiej. Syrokomla widział w nim bohatera pamięci zbiorowej, a w jego historii temat na wielką narodową tragedię w duchu kronik Szekspira.

Syrokomla jako pisarz dbał też o utrzymanie twórczego porozumienia z innymi literatami, o czym przekonuje artykuł autorstwa Brigity Speiçytė. Zostały w nim omówione literackie kontakty Kondratowicza z debiutującą poetką ze Źmudzi Karoliną Proniewską. Ich wymianę myśli badaczka zakwalifikowała jako przykład modelu autorstwa dialogicznego, który w litewskim dyskursie literackim połowy XIX wieku funkcjonował jako alternatywa dla romantycznego autorstwa ekspresyjnego. Kolejne teksty składające się na tę część monografii pokazują, jak twórczość literacka Syrokomli w różny sposób znajduje oddźwięk w dziełach późniejszych pisarzy, np. wielbiciela i spadkobiercy Syrokomlowej spuścizny literackiej – Czesława Jankowskiego (artykuł Ireny Fedorowicz), a także Elizy Orzeszkowej, autorki powieści *Sylwek Cmentarnik* podejmującej – zdaniem Beaty Obsulewicz – swego rodzaju polemikę z gawędą Syrokomli *Janko Cmentarnik*. Z kolei paralelizmy obecne

między twórczością Władysława Syrokomli i Czesława Miłosza prezentuje w swoim artykule Radosław Okulicz-Kozaryn. Poszerza w nim dotychczasowe analizy ich literackich i kulturowych związków oraz proponuje współczesnemu czytelnikowi tzw. lekturę odwróconą, czyli czytanie *Szkolnych czasów* Syrokomli z perspektywy twórczości Miłosza.

Druga część monografii ukazuje Ludwika Kondratowicza jako historyka i krajoznawcę. Artykuł Inesy Szulskiej zawiera analizę dzieła zbiorowego dotyczącego historii narodu litewskiego oraz tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jednym z autorów tego studium był Syrokomla, który zamieścił w nim mało znany szkic historyczny poświęcony Barbarze Radziwiłłównie, korespondujący z wcześniejszymi pracami Michała Balińskiego. Interesujące wnioski wypływają z lektury studium poświęconego podróżopisarstwu Syrokomli. Badacze, Tadeusz Bujnicki i Andrzej Rataj, podkreślają, że krajoznawczym podróżom Kondratowicza towarzyszy zamiar ocalenia od zapomnienia dziedzictwa kulturowego i historycznego obszarów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz ukazania związków między krainami oddzielonymi od siebie przez zabory. Podróżopisarstwo Syrokomli wyróżnia się nie tylko walorami poznawczymi, lecz także silnymi emocjami wyrażającymi związek uczuciowy z opisywanymi miejscami. Ocalaniu i upamiętnianiu śladów przeszłości służyła między innymi współpraca Syrokomli z Kraszewskim, która stała się przedmiotem artykułu Małgorzaty Wichowskiej. Opowieść autorki o namiętym zainteresowaniu obu zaprzyjaźnionych pisarzy pracą polegającą na ocalaniu pamiątek i precyzyjnym dokumentowaniu dziedzictwa drogich im ziem prowadzona jest na podstawie materiału epistolarnego, częściowo dotąd nieznanego. W kontekst działalności krajoznawczej oraz historycznej Syrokomli wpisuje się też artykuł Henryki Sokołowskiej o *Wycieczkach po Litwie w promieniach od Wilna*. Autorka podejmuje w nim próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób pisarz-krajoznawca przedstawił wieloetniczność i wielojęzyczność Wieliszczyzny w połowie XIX wieku, oraz omawia zawarte w dziele Syrokomli wizerunki różnych grup etnicznych zamieszkujących okolice Wilna.

Opracowania badawcze składające się na trzecią część tomu uzupełniają portret Władysława Syrokomli o kolejną, ale bardzo istotną i docenianą stronę jego osobowości twórczej: przedstawiają go jako tłumacza. Celem dociekań Dawida Osińskiego jest próba zarysowania mapy rozległych kompetencji Syrokomli jako tłumacza z języka angielskiego, niemieckiego, francuskiego, rosyjskiego oraz specyfiki profilu translatologicznego autora przekładu *Króla Olszyn*. W ramach działalności translatorskiej mieści się też opisane w artykule Barbary Góry zaangażowanie wielbiciela Sarbiewskiego w spr-

wę przywracania kulturze polskiej łacińskojęzycznej twórczości poetów i pisarzy epoki renesansu. Autorka artykułu omawia dokonania poety na polu przekładów łacińsko-polskich. Zaznacza przy tym, że swoje tłumaczenia Kondratowicz cenił ponad własną twórczość oryginalną. Sądził nawet, iż to one zapewnią mu pamięć potomnych.

Książkę zamykają dwa szkice pokazujące, jak z pracy pamięci dotyczącej twórczości i biografii Syrokomli wywiązały się kolejne pokolenia. Artykuł Teresy Winek dotyczy edycji jego twórczości. Autor *Gawęd i rymów ulotnych* większość utworów publikował tuż po ich powstaniu, współpracując z kilkoma cenionymi wydawcami. Niedługo po śmierci poety ukazały się dwa znaczące wydania gromadzące sporą część jego twórczości. Po latach znaczenie zachowały *Poezje*, w których edytor – Władysław Korotyński – umieścił komentarze zawierające informacje o ważnych zjawiskach życia kulturalnego i społecznego oraz dotyczące recepcji twórczości poety. Artykuł autorstwa Józefa Szostakowskiego pokazuje z kolei, jak dzięki działalności Muzeum Władysława Syrokomli, umiejscowionego w dworku w Borejkowszczyźnie, zostaje zachowana współcześnie pamięć o poecie oraz jak są pielęgnowane, na wzór działań patrona Muzeum, tradycje animowania życia kulturalnego i literackiego, myśli krajoznawczej oraz postawy zaangażowania wobec spraw społecznych.

Zawarty w monografii wielostronny, bo prowadzony z perspektywy literaturoznawczej, językoznawczej, edytorskiej, historycznej, etnograficznej i muzealnej, ogląd twórczości Władysława Syrokomli niewątpliwie uzupełnia dotychczasowe ustalenia na jej temat, poddaje rewizji rozstrzygnięcia, które zdążyły się ugruntować w literaturze przedmiotu, przede wszystkim jednak otwiera nowe perspektywy w badaniach nad literacką i językową spuścizną tego dziewiętnastowiecznego pisarza. Umieszczone w tomie artykuły nie wyczerpują bowiem całości zagadnień związanych z życiem i twórczością autora *Margiera*, wręcz przeciwnie, stawiając nowe pytania utworom Syrokomli, zderzając je z najnowszym stanem wiedzy i nowymi metodologiami, pokazują, jak ogromny interdyscyplinarny potencjał badawczy drzemie w dorobku lirnika Polski, Litwy i Białorusi.

Katarzyna Kościwicz, Beata Kuryłowicz, Henryka Sokołowska